

АТАНАС ДАЛЧЕВ КАТО ХУМОРИСТ И САТИРИК. ПО СТРАНИЦИТЕ НА В. „СТЪРШЕЛ“

Надежда Стоянова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ATANAS DALCHEV AS A HUMORIST AND SATIRIST. ON THE PAGES OF THE *STARSHEL* NEWSPAPER

Nadezhda Stoyanova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

After the so called “Thaw” began (1956) Atanas Dalchev published many works in the satiric newspaper *Starshel*. Later, some of them were included in his book *Fragments* (1967), one of them in his poetry book from 1965, others appeared later in the two-volume book from 1984. However, there are a few that have not been republished by now and therefore remain not well known. The paper focuses on the author’s reasons to leave some of the works outside his books, as well as on the change in the context of the works and on the transformation of their conceptual code after their being republished in the books. At the end of the article, the ironical aspect of Dalchev’s works is studied, together with its function in time of ideological control.

Key words: Atanas Dalchev, satire, humor, irony, Starshel, fragments, “thaw”

Атанас Далчев не е достатъчно добре познат като автор на хумористични и сатирични текстове. Както Здравко Недков отбелязва в бележките към първия том с произведенията на поета от 1984 г., самият Далчев не включва своите басни и епиграми в книгите си (Далчев 1984а: 341). Приживе на автора три от тези текстове – „На една юбилярка“¹, „Да бъдем смирени, да бъдем добри...“², „Гаргите“ – се появяват в сборника „Балкон“, съставен от Радой Ралин (Далчев 1972:

¹ По-късно – „Юбилярки“.

² По-късно – „Бъдете смирени“.

165 – 167). След смъртта на Далчев сборниците с произведенията му най-често повтарят последното изготвено от него издание, публикувано през 1978 г., в което липсва раздел за хумор и сатира. Такъв раздел има само в споменатото вече издание от 1984 г., в което са публикувани дванадесет от тези произведения (Далчев 1984а: 167 – 178), а шест от тях се появяват и в публикуваната през 2020 г. книга с произведенията на поета, иначе претендираща за „изчерпателност“ (Далчев 2020: 131 – 133).

Ясно е, че последователната резервираност на различните издателски проекти към хумористичните и сатиричните произведения на поета е резултат, на първо време, от отношението на самия Далчев към тези негови текстове, но на второ, то е резултат и от редакторско решение. Част от причините могат да се потърсят в думите на Здравко Недков, който отбелязва, че в текстовете липсва характерната за поколението сатирици от края на 50-те и 60-те години „импровизаторска лекота и шеговитост“, и извежда като водещ стремежа към „истината“, постигнат обаче с цената на „тромав и „старомоден“ стих. Затова и редакторът намира за нужно изрично да обясни необходимостта от включването на въпросните произведения в двутомника чрез възможността да се уплътни представата на читателя за художествената идеология на автора: „Очевидно е, че Далчев е лирически поет, а не хуморист и сатирик. Но басните и епиграмите му ще ни помогнат да разберем по-добре неговия житейски и естетически идеал. Освен това, тяхното включване в книга би спомогнало да изпълнят по-добре задачите, които авторът си е поставял при написването им. Всичко това е, струва ни се, достатъчно основание, за да намерят място в настоящия том“ (Далчев 1984а: 342). Въпросът е обаче дали са само естетически причините за отказа на Далчев (а в резултат на това и на повечето редактори) да включи тези свои текстове в книгите си и може ли авторът да е имал по-динамично и нееднозначно отношение към хумористично-сатиричното си творчество.

Текстовете, които Здравко Недков има предвид, са стихотворни и са публикувани във в. „Литературен фронт“ и в. „Стършел“. Настоящата статия ще се ориентира към публикациите от второто периодично издание, но ще разшири погледа към Атанас Далчев като хуморист и сатирик, като се насочи както към включените в том 1 стихотворни творби, така и към още две такива, които са споменати в бележките, но остават извън него; статията още ще се насочи към други нестихотворни текстове на автора, публикувани във в. „Стършел“, които впоследствие се появяват във „Фрагменти“ (и съответно в том 2), както и към

още четири „бележки“, които към настоящия момент не са помествани в книга, не са споменавани като налични и в библиографското описание на том 2 и съответно са твърде слабо проучени или почти неизвестни (вж. Приложение 1). В тези различни по вида си текстове могат да се разпознаят трансформациите на хумористично-сатиричното – най-вече като похват, а не собствено като жанрова особеност. След кратко представяне на недостатъчно познатите публикации на автора статията ще се ориентира към отговорите на три въпроса: какъв е характерът на текстовете, които отпадат изцяло от изданията на поета; какво означава промяната на контекста, който задава в. „Стършел“, а впоследствие и книгите на поета; как наличието на текстове, гравитиращи към хумористично-сатиричната литература, би могло да моделира представата, която самият Далчев иска да изгради за себе си като български автор.

Непознатите хумористично-сатирични публикации на Атанас Далчев по страниците на в. „Стършел“

„Стършел“ е определен като „вестник за хумор и сатира“, което предполага жанровите, тематичните и стилистичните доминации на публикациите в него. Той е учреден още през 1946 г. и първоначално е предвиден като орган на политически правоверни интелектуалци. Инакомислието на списващите го започва да се проявява особено активно след 1956 г., когато жанровите механизми на сатирата се оказват едно от допустимите средства за изява на критичните гласове в българската литература. Всъщност тъкмо на страниците на вестника са някои от най-ранните публикации на Далчев след близо 10-годишното му смълчаване от края на 1946 до края на 1956 г.³ Авторът дава за печат в изданието във времето от 1956 до 1960 г. 30 текстови единици от общо 98, излезли през тези години в периодиката⁴. Не всички от тези текстове обаче се оказват политически коректни и за контекста на 80-те години, така че да бъдат поне обозначени като налични във втория том на иначе плътния и съвестно изготвен коментарен апарат на юбилейното издание.

Първата поява на Далчев във в. „Стършел“ е от 28 декември 1956 г., когато той публикува десет „бележки“, сред които попадат

³ През тези години излизат само два негови авторски текста – „Павилионът на мира“ през 1950 г. и „Език и превод“ през 1953 г.

⁴ Извън „Стършел“ в тези години Далчев публикува още три стихотворни произведения в „Литературен фронт“, които могат да бъдат причислени към хумористично-сатиричната литература – „Пегас и магаре“, „Поет и балерина“ и „Недоразумение“ (вж. Приложение 1).

известните: „Мнозина наричат чувство за справедливост своята завист“; „Талантливият човек е неприятен“; „Провинцията е по-малката сестра на столицата и както става обикновено с по-малките сестри, износва старите ѝ идеи“ (Далчев 1956а). Появява се обаче и „бележка“, която явно отпада от книгата с фрагменти от 1967 г. и последващите ѝ издания. Тя гласи: „Двадесет души редактори на един седмичник от четири страници! Не ме учудва, че резултатът от работата им е нищожен. Какво могат да направят двадесет шивача с една игла, освен да си пречат един на друг?“ (Далчев 1956а). Предвид идеологическия характер на периодичните издания през този период неминуемо бележката добива политически характер, но колективният обект на нападката, може да се каже, че тушира „вината“ на автора.⁵ Във въпросния брой на „Стършел“ обаче, редом до 10-те фрагмента, е публикувана и една епиграма, която също не е включена в том 1, този път с обяснението, че е твърде злободневна (Далчев 1984а: 342). Тя гласи:

Не знае нищо, ала много често
безочливо перото хваща,
нали си е султан без гащи
току показва голото си място.
(Далчев 1956б)

Предвид факта, че през 50-те и 60-те години редица фигури на ръководни постове (политически и културни) имат литературни интереси, на първо време изглежда трудно да се предположи кой е обектът на насмешката. Явно е обаче, че епиграмата разбунва духовете, защото два броя по-късно излиза още един насмешлив текст на Далчев със заглавието „Проекти за опровержение (По повод епиграмата ми в бр. 569^б)“, също пренебрегнат в книгата от 1984 г. поради, както Недков казва, „злободневността“ си. В първата строфа, или в първия „проект“, се вижда как лирическият субект сякаш иска да избяга от отговорност:

Не съм на тази епиграма автор.
Да се надсмивам – не е в моя нрав то.
Тук, вярвайте, сериозна грешка има:
пропуснали ми просто псевдонима.

Във втората част сатирата става по-язвителна, като лирическият аз, привидно опитвайки да разсее съмненията, насочва вниманието

⁵ За публикуването на тази бележка във втория том не се споменава (вж. Далчев 1984б: 345 – 346).

⁶ Тук има грешка, епиграмата излиза в № 568.

към конкретна фигура, която вече се е припознала в епиграмата – едновременно на критик и поет на ръководен пост:

Споменал бях за някакъв султан без гащи.
Не щеш ли в него се познал един от наште.
Ех, хич таквоз съмнение да си не туря.
Без гащи той не е – той най-наконтеният е от
всички
критични, а и поетични наши птички:
той е паунът в нашата литература.
(Далчев 1957а)

След „Проекти за опровержение“, през един текст – познатия за аудиторията „Плодовит писател“, се появява друга непозната кратка „бележка“: „Епиграмата е гатанка, на която всички отговори могат да бъдат верни“ (Далчев 1957б). С нея Далчев привидно разширява броя на обектите на своята насмешка, но с цел отново да всее смут у разтревожения критик и поет, защото епиграмата не го заобикаля. Днес трудно може да се каже със сигурност кого визира, а и не е от твърде голямо значение, и все пак моите предположения гравитират около фигурата на Христо Радевски, който във времето на написването на епиграмите е председател на Съюза на българските писатели и именно като такъв през есента на 1956 г. (и не само) пише по страниците на „Литературен фронт“ на най-различни теми, свързани с литературни, но и политически въпроси (вж. напр. текста му за Суецката криза – Радевски 1956в). Сред публикациите му са и две, към които вероятно Далчев е имал критично отношение. Единият текст е посветен на 40-годишнината от смъртта на Дебелянов и в него Радевски прави идеологически предвидими и елементаризиращи ранната, но и по-късната лирика на българския класик съждения (Радевски 1956а), които стоят далеч като концепция от текста на Далчев от 1925 г. за творческото преображение на поета (Далчев 1984б: 157 – 160). В другата си публикация – „За безспорното и за спорното“ – Радевски настоява за „ре-визиране“ на отношението към реалистичния характер на социалистическия реализъм, свеждайки обаче реализма до разбирането за семпло отражение, при което отнема неговия претворяващ потенциал, за който настоява Далчев в „бележки“, публикувани през 1945 г. (Радевски 1956б; Далчев 1984б: 37 – 38). Нещо повече, мнителността на Радевски би била обяснима и заради сериозния литературен спор, в който Далчев влиза с него по темата за литературата за деца на страниците на сп. „Изкуство и критика“ (1942 – 1943). А през 80-те години, когато издават двутомните съчинения на поета, Радевски продължава да

е значима фигура за българския литературен живот и това вероятно налага съобразяването на редакторите.

В същия брой на „Стършел“ от 1957 г. излизат още две непознати и остро критични бележки. Първата е насочена към редколегията на сп. „Пламяк“ и критикува графичното оформление на изданието: „Излязла е от печат кн. 1 на сп. „Пламяк“. Външен вид прекрасен; съдържание богато; почти цялата книжка е набрана с петит. Списанието щяло да изпрати като подарък на читателите си, вместо традиционната папка, по една лупа“. Втората отново насочва към конкретна фигура от българския литературен живот, а съдържанието ѝ е жлъчно: „Чел съм някъде, че героите в произведенията приличали малко или много на автора им. Тази мисъл ми дохожда неволно наум, когато си спомня за един наш баснописец“ (Далчев 1957д; Далчев 1957е).

Цитираното по-горе мнение на Недков за художествените качества на голяма част от стихотворните хумористични и сатирични текстове на Далчев едва ли може да бъде оспорено. Но също така последващото пренебрегване на споменатите текстове може да бъде обяснено и с политически причини, доколкото тези публикации се отнасят към институционални форми/издания и фигури. Посредством тях обаче виждаме опита на самия Далчев чрез жанровете на сатирата и епиграмата, чрез употребите на хумора и сарказма в „бележките“ си да се включва отново в литературния живот и евентуално да провокира критически дебати. Струва ми се обаче, че той твърде бързо се отказва от това свое намерение, защото голяма част от следващите му прояви свидетелстват за неговия стремеж към отстраненост от дразгите на настоящето и от директните конфронтации. Разбира се, могат да се посочат и някои отклонения, едно от които е текстът „Отговор“, написан обаче под формата на самозащита от непремерена реплика на Божидар Божилов.⁷ По-късното отношение на Далчев към публикациите от „Стършел“ говори за отстраняване на „злободневността“, за стремеж към възпиране на прочитите, търсеци прототипната съотнесеност с лица и ситуации. Вижда се, че това е и стратегията на редакторите на неговите издания. От друга страна, подбраните от съставителя лирически текстове в том 1 от 1984 г., макар и в различен дискурс, потвърждават и дооформят образа на поета, който Атанас Далчев (само)изгражда в други свои произведения, най-вече фрагменти – на самокритична фигура, която бяга от светската слава.

⁷ Спорът между двамата е по повод на тезата на Далчев за литературния характер на заминаването на Яворов в Македония (вж. Далчев 1984б: 281 – 283).

От „Стършел“ към „Фрагменти“ и „Стихотворения“. Образът на поета ироник

Във в. „Стършел“ са публикувани общо 18 фрагмента (и 12 поетически текста), от тях 14 са включени в книгата „Фрагменти“ от 1967 г. През 1960 г. във в. „Стършел“ се появява и известното стихотворение „Дъждобранът“⁸, което впоследствие излиза в „Стихотворения“ (1965) и е включено в цикъла „И сърцето най-сетне умира“. Какво означава за прочита на тези произведения промяната на контекста, в който са поставени?

Смешното е ефектът, който публикациите във в. „Стършел“ търсят, но то се реализира през различни жанрови форми и похвати, разгръщащи се динамично по линията на иронично-пародийното, саркастично-сатиричното и сардоничното. Характерът на хумора в „бележките“ на Далчев, публикувани във вестника, също е вариативен. Срещат се по-безобидни насмешливи фрагменти от рода на: „Педагогията изглежда е като диетата: предписва се, но не се изпълнява“ или „Макар и да обичам музиката, аз изглежда съм лишен от всякаква музикална памет. Не мога да си спомня и една най-обикновена мелодия. Вечер, когато взимам на ръце най-малката си дъщеря – тя няма две години – карам я да ми започне песента, с която я приспивам“ (Далчев 1957в; Далчев 1957г). Появяват се обаче и по-саркастични „бележки“, като: „Той бяга от успеха не заради него, а заради ония, които го имат: срамува се да прилича на тях“ (Далчев 1960б). Не може да се каже обаче, че препубликуването на тези текстове в книгата „Фрагменти“ ги лишава от тяхната насмешливост, а по-скоро означава освобождаване от конкретиката на случая, от пряката оценъчност и назидателност, придава им характер на сентенции, което предполага и постигане на по-висока степен на универсализация на посланието, без това да означава желание за налагане на истинност или търсене на еднотипна и еднопосочна читателската реакция. Последният фрагмент при последната поява на Далчев в „Стършел“ е и един от малкото, фокусирани върху употребата на хумора. „Бележката“ гласи: „Хуморът е веселата смърт на поета“ (Далчев 1960в). След това авторът спира да публикува в изданието. През 1968 г. в рецензия за книгата „Фрагменти“ Исак Паси репликира този фрагмент, като казва: „Бих го казал по-иначе: хуморът на поета е веселото раждане на мислителя. Още Хораций е знаел, че светът е трагедия за онези, които чувстват, и комедия за онези, които мислят“ (Паси 1968). Считаю обаче, че два-

⁸ Текстът излиза под заглавието „Моят дъждобран“ (Далчев 1960а).

мата автори влагат различно разбиране в понятието „хумор“. Ако в този случай за Паси хуморът по-скоро е проява на фигурата на ироника, на онзи, който печели своето надмощие чрез интелектуалната игра (неслучайно Паси прави съпоставка между фрагментите на Далчев и сентенциите на Оскар Уайлд – пак там), то за Далчев хуморът се открива във възможността за лесното разпознаване на комичното – в разчитането на неговия резултат. Още през 1943 г. авторът публикува една бележка, която може да обясни отгласкването от хумористичната литература през нежеланието да търси смеха като семпъл ефект: „Резултатът интересува хората повече от причината. Навярно затова мнозина не правят разлика между смешен и остроумен“ (Далчев 1984б: 11). Струва ми се, че тъкмо от тази афишираност, бих казала още – от тази „овъншеност“ на смешното като цел на текста, която е в състояние да елементаризира посланието, се опитва да избяга авторът, когато изключва своите хумористични и сатирични творби от избраните си произведения, но и когато без следи интегрира сред другите свои „бележки“ онези, които се появяват във в. „Стършел“ и имат хумористично-сатиричен характер. Губят ли обаче текстовете тона си при новата контекстуализация и какви особености им придава тя?

Рецензентите на книгата, публикувана през 1967 г., отбелязват, че първоначалното предложение на автора за заглавие е непретенциозното „Бележки“, но от издателството предлагат промяна на „Фрагменти“ (вж. Славов 1968: 238) – име, което неминуемо активизира дебата за жанра на текстовете. Критиците дават различни дефиниции, които обаче в повечето случаи дистанцират книгата от полето на хумористично-сатиричното. Според Венко Христов „най-точно[то] жанрово определение е „есета“, макар че той си обяснява отказа от това назоваване с критиката на Далчев към националните преображения на есето (Христов 1968: 75). Иван Славов разпознава в много от текстовете „неосъществени стихотворения“, открива тенденция към афоризма, както и повлияване от френската моралистична литература (Славов 1968: 237, 238). В определена степен откриването на „строг“/нехумористичен морализъм в някои от фрагментите се превръща в основа на важната за реабилитирането на фигурата на Далчев, макар и предвидима в доводите си, „закъсняла рецензия“ на Пантелей Зарев (сам две десетилетия по-рано маргинализирал автора в контекста на новите тогава политически условия – Зарев 1945: 3; Зарев 1969). Този аспект вероятно е и поводът за пускането на рецензия в списание „Деца, изкуство, книги“, въпреки че в нея не се коментира възрастта на читателската аудитория, а най-вече съответствието на жанра

от заглавието с характеристиките на съвременността (Теодоров 1968: 31). Тъкмо фрагментът обаче, за разлика от другите споменати жанрови наименования, отключва книгата към един определен концептуален код, който има пряко отношение към хумористичния дискурс, но бяга от търсената понякога при него външна ефектност – това е кодът на иронията.

Този код за прочит на книгата може да се използва, доколкото фрагментът предполага разпада на епическата форма с имплицираната в нея идея за пълнота, обзорност, постигнатост и крайност; предполага онзи романтически отказ от търсенето на завършеност и стремища към динамично и творческо превращение на формата (вж. Colebrook 2004: 48; 64 – 66). А иронията от своя страна с разминаването, което създава между изреченото и търсеното значение, изхожда от представата за нетъждественост на битието, за изкуството не като репрезентиращо обективния свят (каквото социалистическите критици казват, че трябва да бъде „реалистичното“ произведение), а като фигуративна игра с непрестанно убягващия смисъл. Затова и иронията може да се мисли не толкова и не само като основен езиков похват на „фрагментите“ (макар като такъв той да се открива при някои от тях⁹), а най-вече като функция на подсказаната в текстовете идея за невъзможната постижимост на самотъждествения във времето образ на света, за творчеството като рефлексивната игра с разминаването със себе си, за аза като винаги непълен, фрагментарен (в коментара си за ироника в текстовете на Платон Клер Колбрук казва, че Сократ „живее и действа не като личност или субект със същност и идентичност, проявени през речта, а като герой в непрестанно сътворяване и формиране“ – Colebrook 2004: 33; превод мой – Н. С.).

В сатиричните произведения нерядко се използва иронията като похват, но при това последната бива модифицирана – тя, както често се цитира Нортръп Фрай, става „войнстваща“ (цит. по Фаулър 1993: 209). Сатиричните творби представят света и човека в тяхното несъ-

⁹ Този похват може да се наблюдава в различни „бележки“, включително тези, публикувани във в. „Стършел“, но ето като пример още две, които се появяват в нехумористично издание като „Литературен фронт“ още през 1945 г.: „Много от възгледите и твърденията ни не биха били тъй категорични и крайни, ако нямаше хора, които да мислят по-инак от нас“ (Далчев 1984б: 22); „За забелязване е, че най-книжно е творчеството тъкмо на ония писатели, които са чели най-малко“ (Далчев 1984б: 33), или публикуваната в същия вестник „бележка“ от 1966 г.: „Х. беше необикновено възприемчив към всичко ново в изкуството. Подобна възприемчивост се наблюдава у някои индивиди към болестите. Каквато инфлуенца или хрема се появи някъде, те първи ще я хванат“ (Далчев 1984б: 77) и др.

вършенство, често служейки си със средствата на хиперболата и фантастиката. Но най-съществената разлика между сатирата и иронията, която Клер Колбрук извежда, е отношението към контекста. Докато при сатирата има застопоряване в определен контекст и оглеждане на човека откъм неговото присъствие в актуалността на настоящето, откъм неговите „нужди и интереси“, иронията – и то най-вече в нейната романтическа интерпретация – разглежда променливостта на контекстите и предпоставя тяхната възможна съпоставимост, а субективността се осмисля като „творческа и изграждаща сила, която надмогва всяко определение, стил или контекст“ (Colebrook 2004: 117 – 118; превод мой – Н. С.). В този смисъл отказът от определени творби, изличаването на контекста на в. „Стършел“ от книгата „Фрагменти“ превръща сатирата и иронията от стилистични похвати и фигури на езика, срещащи се в отделни текстове и преpraщащи към отделни ситуации или лица, в проявления на онази ирония, която се разбира като интегрален принцип за книгата. За това заслуга има и липсата на пунктуални библиографски бележки в изданието от 1967 г.¹⁰. От друга страна, в голяма степен запазената хронология на кратките текстове има отношение към изграждането на субекта в книгата и динамиката на неговите промени. Венко Христов говори за евентуалното тематично преподраждане на „фрагментите“, което обаче би довело да изличаването на специфичното автопортретуване в изданието: „Ще се получи същият сборник на същите мисли, но това вече няма да бъде Атанас Далчев, постоянно развиващата се личност“ (Христов 1968: 75). Тъкмо така представена, фигурата на субекта е освободена от тежестта да ѝ бъде вменявана позицията на инстанция, която изговаря еднократно единствената и непроменлива истина, но в същото време се превръща в основен фактор за разгръщането на ироничния дискурс, отхвърлящ всяка форма на контрол и власт върху значенията. Като такъв силуетът на ироника е разпознаваем на много нива на книгата, включително на лексикално, което отбелязва Иван Славов в рецензията си:

¹⁰ В края на книгата стои само следното библиографско уточнение: „Бележките са подредени почти хронологично, както са писани, с изключение на десетина-петнайсет, те всички са публикувани в нашия периодичен печат: сп. „Изкуство и критика“, 1939 и 1943; сп. „Септември“, 1956 и 1960; сп. „Пламяк“, 1957; в. „Стършел“, 1958, и „Литературен фронт“, 1945, 1946, 1965, 1966 и 1967“ (Далчев 1967: 95). Всъщност в бележката има неточност, тъй като текстовете, публикувани първо във в. „Стършел“, са от 1956, 1957 и 1960 г.

Обърнете внимание на една стилистична особеност във „Фрагменти“-те: авторът прибегва често до смекчаващи изрази, до уговорки. „Струва ми се“, „види се“, „може да се каже“, „има, изглежда, някакъв антагонизъм“ – от неувереност или деликатност? Всеки фрагмент е премислен многократно, за да носи в себе си една колеблива мисъл. Деликатността на Далчев е общопризната. Тогава? Тъкмо тия вметнати думички придават ироничната нотка, опипват рефлекса на читателя – те могат да го заблудят, че е прав, а без да разбере това – и смешен.

(Славов 1968: 239)

Някои от дребните редакции, които могат да се проследят между публикациите на отделни фрагменти, също говорят за разколебаване. Това може да бъде видяно в промяната на вече цитирания по-горе фрагмент: „Той бяга от успеха не заради него, а заради ония, които го имат: срамува се да прилича на тях“ (Далчев 1960б). В книгата от 1967 г. и в последващите издания този кратък текст добива персонален характер чрез смяната на лицето: „Аз бягам от успеха не заради него, а заради ония, които го имат: срамувам се да приличам на тях“ (Далчев 1967: 58; Далчев 1984б: 63). Привидно изглежда, че се подчертава контекстуалната обвързаност на творбата, но в действителност така се моделира образът на аза като ироник, който бяга от обобщителната назидателност, която третоличната форма в случая може да подсказва.

Ироничният и автоироничният контекст на книгата обаче се оказват недоразбрани от някои от силно идеологизираните критици на времето. Това е видимо в рецензията на Атанас Свиленов „Добро начало“. Отзивът утвърждава книгата на Далчев редом с друга сходна в жанра си книга – „Мисъл и думи“ на Илия Волен, но в края подсказва тревогата на критика от налагането на все пак идеологически проблематични изводи сред аудиторията. Затова Свиленов премерено заявява своята „търпеливост“ към субективните оценки в двете издания, като намира за необходимо все пак да уговори, че не е задължително читателят да подхожда към изказаните съждения като към „абсолютна и непоклатима истина“ (Свиленов 1968)¹¹ – нещо, което, както беше изведено, самата книга на Далчев предварително е предпоставила. Така чрез себенасмешката или усъмняването в себе си субектът във „Фрагменти“ се надсмива и над невинаги дозрелите за иронията читатели, чийто страх привидно засяга конкретни измерения на утвържда-

¹¹ За такова усъмняване подсказва в иначе ласкавата си рецензия във в. „Отечествен фронт“ и Иван Спасов. Критикът още говори за липсата на равнодушие у читателя на Далчевата книга (Спасов 1968).

ваното от тях статукво, но в действителност се отнася до разколебането на принципите, чрез които догмата – налагана като единствена истина – функционира и които иронията проблематизира.

От друга страна обаче, насмешката на Далчев има и други читатели и остроумни интерпретатори. Нейното литературно функциониране може да се види в „дружеските шаржове“ на Иван Николов и рисунките на Андрей Германов, които улавят и пародират някои иронични стихове на автора, осъществявайки тъкмо така едно от назначенията на вложената в произведенията ирония (по-късно публикувани в книгата „Парнас около нас“). Шаржът, посветен на Далчев, се казва „Фрагмент“ и е публикуван през юбилейната 1974 г.:

Нов фрагмент:

Нямам нужда от къща,
оставете ми само балкон.

(Николов, Германов 1974: 3)

В края ще се спра за кратко и на споменатия, но малко по-различен случай със стихотворението „Дъждобранът“. Произведението носи финия наивизъм на късната Далчева поезия, но хумористичният характер на творбата значително се усложнява чрез групирането ѝ с текстове под общото заглавие „И сърцето най-сетне умира“. В цикъла чрез едноименния текст се извежда тезата за настъпващия с годините постъпателен крах на романтическо-идеалистичната представа за вечната любов:

На годините бързеят всичко отнася.

И сърцето най-сетне умира.

[...]

Срещнеш ли тази, която си любил,
не намираш какво да ѝ кажеш.

(„И сърцето най-сетне умира“, Далчев 1984а: 107)

Както и в ранната, така и в по-късната лирика на поета се вижда, че тъждествеността на света и на аза не могат да бъдат удържани във времето. Затова в контекста на поетическата книга и съответния цикъл лирическият субект в „Дъждобран“ се явява ироник, който привидно наивно полага грижа за краткотрайното удържане на битието:

слънце и зеленина да има,
паркът да е в блясъци залян,
трябва тук на стража да стоиме
аз и моят смешен дъждобран.

(Далчев 1984а: 105),

Но това е мимолетен и видимо безсмислен жест, реализиращ се миг преди да съзрем, че битието неминуемо ще „изтече“ като време и дъжд (за „изтичащото битие“ в поезията на Далчев вж. Добрев 2000).

*

В съзнателната работа на Атанас Далчев по композирането на книгите му, по редактирането и отхвърлянето на определени текстове може да се открие разнообразие от мотиви. Но отхвърлянето на някои от хумористично-сатиричните му творби, езиковото модифициране, дискурсивно и тематично прегрупиране на други свидетелства, от една страна, за отбягването на злободневните контексти, от друга, за дистанцирането спрямо самата сатира като жанр и като похват, който много бързо след 1956 г. е разпознат като опасен и бива властово узурпиран (за това има редица свидетелства, включително около случая с книгата „Люти чушки“ на Радой Ралин). От трета страна обаче, това е литературна стратегия, имплицираща чрез тягата към иронията отказа от единичната интерпретация и възможността за трансформативни и вариативни прочити на текста във време на идеологически контрол. Но към днешна дата припомнянето на контекста, който публикациите в периодичните издания разкриват, и проследяването на промените позволяват да се разпознаят някои от деликатните интелектуални жестове и концептуални художествени проекти за бягство от догмата, които авторите на българската литература са реализирали в сложните времена на социалистическа България.

Статията е подготвена по проекта „Острови на неблажените. История на неконвенционалната българска литература от 1944 до 1989 г. в нейния социокултурен контекст“, № КП-06-Н60/1 от 16.11.2021 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

ЛИТЕРАТУРА

- Далчев 1956а:** Далчев, Ат. Бележки. [Dalchev, At. Belezhki.] // *Стършел*, № 568, 28 декември 1956 г., 2.
- Далчев 1956б:** Далчев, Ат. Не знае нищо, ала много често. [Dalchev, At. Ne znae nishto, ala mnogo често.] // *Стършел*, № 568, 28 декември 1956 г., 2.
- Далчев 1957а:** Далчев, Ат. Проекти за опровержение. [Dalchev, At. Proekti za oproverzhenie.] // *Стършел*, № 570, 11 януари 1957 г., 2.
- Далчев 1957б:** Далчев, Ат. Епиграмата е гатанка... [Dalchev, At. Epigramata e gatanka...] // *Стършел*, № 570, 11 януари 1957 г., 2.
- Далчев 1957в:** Далчев, Ат. Педагогията изглежда... [Dalchev, At. Pedagogiyata izglezhda...] // *Стършел*, № 570, 11 януари 1957 г., 2.
- Далчев 1957г:** Далчев, Ат. Макар и да обичам музиката... [Dalchev, At. Makar i da obicham muzikata...] // *Стършел*, № 570, 11 януари 1957 г., 2.
- Далчев 1957д:** Далчев, Ат. Излязла е от печат... [Dalchev, At. Izlyazla e ot pechat...] // *Стършел*, № 570, 11 януари 1957 г., 2.
- Далчев 1957е:** Далчев, Ат. Чел съм някъде, че... [Dalchev, At. Chel sam nyakade, che...] // *Стършел*, № 570, 11 януари 1957 г., 2.
- Далчев 1960а:** Далчев, Ат. Моят дъждобран. [Dalchev, At. Moyat dazhdobran.] // *Стършел*, № 749, 17 юни 1960 г., 2.
- Далчев 1960б:** Далчев, Ат. Аз бягам от... [Dalchev, At. Az byagam ot...] // *Стършел*, № 777, 30 декември 1960 г., 2.
- Далчев 1960в:** Далчев, Ат. Хуморът е... [Dalchev, At. Humorat e...] // *Стършел*, № 777, 30 декември 1960 г., 2.
- Далчев 1972:** Далчев, Ат. *Балкон*. [Dalchev, At. Balkon.] Съст.: Радой Ралин. София: Български писател, 1972.
- Далчев 1984а:** Далчев, Ат. *Съчинения в два тома. Поезия* [Dalchev, At. Sachineniya v dva тома. Poeziya.] Ред.: Здравко Недков. София: Български писател, 1984.
- Далчев 1984б:** Далчев, Ат. *Съчинения в два тома. Проза*. [Dalchev, At. Sachineniya v dva тома. Proza.] Ред.: Христо Далчев. София: Български писател, 1984.
- Далчев 2020:** Далчев, Ат. *Атанас. Събрано*. [Dalchev, Atanas. Sabrano.] София: Милениум, 2020.
- Добрев 2000:** Добрев, Д. Изтичащото битие. [Dobrev, D. Iztichashtoto bitie.] // *LiterNet*, № 6 (7), 30 юни 2000 г.: < <https://litenet.bg/publish2/ddobrev/dalchev.htm> > (15.01.2023).

- Зарев 1945:** Зарев, П. Субективизъм и реализъм в поезията. [Zarev, P. Subektivizam i realizam v poeziyata.] // *Литературен фронт*, № 30, 24 май 1945 г., с. 3 – 5.
- Зарев 1969:** Зарев, П. Закъсняла рецензия. [Zarev, P. Zakasnyala retsenziya.] // *Литературен фронт*, № 9, 27 февруари 1969 г., 9, 2.
- Николов, Германов 1974:** Николов, И. Германов. А. Дружески шаржове. [Nikolov, I., Germanov, A. Druzheski sharzhove.] // *Литературен фронт*, № 41, 10 октомври 1974 г., с. 3.
- Паси 1968:** Паси, И. Фрагменти за „Фрагменти“. [Pasi, I. Fragmenti za „Fragmenti“.] // *Литературен фронт*, № 11, 7 март 1968 г., 2.
- Радевски 1956а:** Радевски, Хр. Вдъхновен поет. [Radevski, Hr. Vdahnoven poet.] // *Литературен фронт*, № 39, 27 септември 1956 г., 1.
- Радевски 1956б:** Радевски, Хр. За безспорното и спорното. [Radevski, Hr. Za bezspornoto i spornoto.] // *Литературен фронт*, № 43, 25 октомври 1956 г., 2.
- Радевски 1956в:** Радевски, Хр. Българските писатели за събитията. [Radevski, Hr. Balgarskite pisатели za sabitiyata.] // *Литературен фронт*, № 46, 15 ноември 1956 г., 1.
- Свиленов 1968:** Свиленов, А. Добро начало. [Svilenov, A. Dobro nachalo.] // *Литературен фронт*, № 6, 1 февруари 1968 г., 2.
- Славов 1968:** Славов, Ив. Мъдростта на поета. [Slavov, Iv. Madrostta na poeta.] // *Септември*, № 6, 1968, 237 – 241.
- Спасов 1968:** Спасов, Ив. Проникновението на поета. [Spasov, Iv. Proniknovenieto na poeta.] // *Отечествен фронт*, № 7274, 4 февруари 1968 г., с. 4.
- Теодоров 1968:** Теодоров, Евг. „Фрагменти“ от Атанас Далчев. [Teodorov, Evg. „Fragmenti“ ot Atanas Dalchev.] // *Деца, изкуство, книги*, № 1, 1968, 31 – 32.
- Фаулър 1993:** Фаулър, Р. *Речник на литературните термини*. [Fowler, R. Rechnik na literaturnite termini.] София: Наука и изкуство, 1993.
- Христов 1968:** Христов, В. Диалектиката на автопортрета (Ат. Далчев, „Фрагменти“). [Dialektikata na avtoportreta (At. Dalchev, „Fragmenti“).] // *Пламък*, № 18, 1968, 75–76.
- Colebrook 2004:** Colebrook, Cl. *Irony*. London: Routledge, 2004.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Публикации на А. Далчев в периода 1956 – 1960 г.

Година	В. „Сършел“	В. „Литературен фронт“	Сп. „Септември“	Сп. „Пламък“
1956	<p>№ 568 Фрагменти 184, 188 – 191, 193, 194, 198, 213¹² * Епиграмата: „Не знае нищо, ала много често...“¹³ * Фрагмент „Двадесет души редактори...“</p>	<p>№ 7 „Надпис“ „И сърцето най-сетне умира“</p>	<p>№ 10 Фрагменти 131 – 137</p>	<p>№ 1 Фрагменти 216 – 225</p>
1957	<p>№ 570 „Плодовит писател“ „Епитафия“ „Извинение“ „Безквартирният поет“ Фрагмент 205 * Епиграма: „Проекти за опровержение“ * Фрагменти: „Епиграмата е...“; „Излязла е от печат...“; „Чел съм някъде...“ № 573 „Лудата“ „Гаргите“</p>	<p>№ 7 „Пегас и магаре“ „Поет и балерина“ „Недоумение“</p>		
1958				
1959				
1960	<p>№ 749 „Моят дъждобран“ № 725 „Юбилярки“ № 726 „Бъдете смирени...“ № 764 „Към редактора сатирик“ № 777 Фрагменти 197, 204, 211, 255</p>		<p>№ 10 Фрагменти 138 – 183</p>	

¹² Номерата на фрагментите са по Далчев 1984б.

¹³ Със звезда са указани непубликуваните в том 1 и 2 от 1984 г. произведения (Далчев 1984а; Далчев 1984б).